

Drie nieuwe kerkgebouwen voor de Protestantse Eredienst

Kerkbouw staat, meer dan sedert vele generaties, na 1945 in het midden van de belangstelling en een aantal architecten, groter dan ooit, is in ons land daarbij betrokken.

Dit moge verklaren dat de redactie, een half jaar na de publicatie van twee kerkgebouwen (één voor de R.K. en één voor de Protest. eredienst), die om hun bijzondere conceptie de aandacht trekken, opnieuw een nummer aan kerkbouw wijdt, ditmaal alleen voor Protestantse richtingen, waarbij het accent thans vooral valt op de resultaten van de samenwerking tussen architecten en beeldende kunstenaars vanaf de aanvang van het ontwerp, zoals deze tot uitdrukking zijn gekomen in twee der drie thans gepubliceerde kerken.

Ook in menig ander opzicht verdienen deze kerken de aandacht van allen, die bij kerkbouw op een of andere wijze zijn betrokken.

Daarom verheugt het ons dat wij Ds F. E. van Leeuwen, Remonstrants predikant te Delft, bereid hebben gevonden voor „Forum” in een artikel zijn visie te geven op deze drie kerken, zoals hij die meent te moeten zien in verband met hun bestemming: de Protestantse eredienst.

Dat hij daarbij ook enige malen een kritisch geluid laat horen, verheugt ons in dubbele mate, omdat deze opmerkingen alleen maar ten goede zullen kunnen komen aan het doel.

Een gelukkige omstandigheid bij de keuze dezer drie kerkgebouwen is geweest dat hier naast elkaar staan een kerk in de nog ruige Noordoostpolder, waar de pio-

niers in dit nieuwe land als het ware met de klei onder hun schoenen in hun dorpskerk zitten — een kerk aan de schone Veluwezoom, bestemd voor een, zo men wil, geacheveerde gemeente — en een kerk op een rommelig punt in een nieuwe wijk van een grote stad.

In zijn beschouwing gaat de schrijver, terecht, van deze onderscheidene uitgangspunten uit; ook de aandachtige lezer zal ongetwijfeld bij zijn beoordeling daarmede rekening houden.

De redactie beschikt niet over een of meer recente R.K. kerken, doch blijft met ongeveinsde belangstelling uitzien naar materiaal van die zijde.

Redactie

Beschouwing

F. E. van Leeuwen

Om een bezonnen oordeel te kunnen geven over een kerkgebouw, zou men daarin een eredienst van de gemeente moeten meemaken, zelfs meermalen, om zich bewust te worden wat het gebouw op den duur tot ons zegt. Dit geldt in het bijzonder voor mij, daar ik niet met de blik van een deskundige, maar met het oog van het gemeentelid de hiernaast afgebeelde kerken ben gaan bezichtigen. Het was de bedoeling dat ik op onbevangen wijze deze kerken op mij zou laten inwerken en daarna vrijmoedig mijn indrukken zou weergeven, ook al heeft mijn oordeel geen enkel gezag.

Het lijkt mij het beste om eerst de drie kerkgebouwen te beschrijven om naast de afbeeldingen zo mogelijk nog een enkele verduidelijking te geven van de totaal-indruk en daarna enkele beschouwingen te geven over wat mijn gedachten als predikant geweest zijn bij het zien van deze kerken.

Wanneer men het dorpje *Ens* nadert langs de grote weg door de Noord-Oostpolder ziet men onmiddellijk het hoge en sierlijke dak met de montere klokkestoel van het dorpskerkje boven de lage daken van de huizen uitsteken. Het profiel van dit dorp-in-wording wordt nog beheerst door de kerk. Dit kerkje is gelegen aan een open pleintje, zonder plantsoentje er om heen, gastvrij en voor iedereen toegankelijk temidden van de nieuwe huizenrijen.

Dit open en nodigende karakter wordt nog verlevendigd door het grote mozaïek op de voorgevel, voorstellende de zaaier, die uitgaat om te zaaien, en een deel van het zaad valt tussen de doornen, een deel wordt verzengd door de zon (afbeelding links van de ingang), een deel

wordt door de vogels weggepikt en slechts een deel groeit op tot vruchtbaar koren (dit is het minst duidelijke deel van de afbeelding, vlak onder de linker arm).

Deze afbeelding roept allerlei wakker: wij denken aan dit nieuw gewonnen land waarin gezaaid moet worden, wij voelen als het ware de zeewind nog om ons heen wanneer wij de vogels zien zwermen rondom de zaaier en er gaat van deze afbeelding een wervende kracht uit, een soort oproep om binnen te komen en te luisteren naar het woord van het Evangelie.

En wanneer wij dan binnentreden en op de drempel naar binnen zien, dan zien wij voor ons een groot feestelijk kleed achter de kansel uitgespannen als een vlaggedoek. Aan de linkerzijde staat de opgeheven hand van de Schepper: een uitbeelding van „In den beginne was het Woord”; aan de rechterzijde het lam Gods in het zegevierende licht uit den hoge: een uitbeelding van het licht der wereld. En daartussen een effen baan achter de preekstoel. Voor mijn besef staat hier de prediker voor een spandoek, welke ons zegevierend verkondigt hoe alle dingen begonnen zijn en volbracht zullen worden door de heerlijkheid Gods.

Wanneer wij de kerk daarna binnegaan bevinden wij ons onder een hoog lichtgrijs dak, dat als een tentdoek licht en wijd boven ons staat. Doordat de gedeelten achter de pilaren wat lager zijn gehouden en zelfs nog gehalveerd door een galerij rondom het middenvak, rijst de middenruimte onder het dak bevrijdend hoog op en geeft een gevoel van ruimte. En in deze ruimte staan de met biezen beklede stoelen voor de gemeente. Van deze stoelen gaat iets genoeglijks uit; men voelt dat dit het huis is van de gemeente, waar men met vreugde bij elkaar komt en zich met elkander een gemeenschap voelt. Alleen de ouderlingen en diakenen hebben nog hun vaste banken, om goed het gewicht van hun ambt te doen uitkomen. Zij zitten ook nog dwars in de kerk, het toezicht houdende op de predikant en de gemeente en elkander.

Er gaat ook van de kleuren in deze kerk iets zeer

blijmoedigs uit. Het zijn alles eenvoudige, sterke kleuren; ik zou haast zeggen: landelijke kleuren. De vloer is bedekt met grote grove zwarte tegels, alleen in het middenpad met een witte figuur versierd. Achter de galerijen zijn de acht ramen, aan de linker- en rechterzijde, op zeer eenvoudige en doorzichtige wijze betekend met gestileerde aanduidingen van de zeven scheppingsdagen en het achtste, of beter het eerste raam, met een voorstelling van de geest Gods, zwevende over de wateren. De versiering is echter zo gehouden, dat het licht blank en helder de kerk blijft binnenstromen.

De preekstoel is het stevige centrum; op zulk een kansel, zonder enige versiering of verfraaiing, moet wel klare en bondige taal gesproken worden! Dit kerkje maakt op mij de indruk van een zendingskerkje: getuigend van een nieuwe aanpak in een nieuw land, staande temidden van het volk en open naar alle zijden, bereid om te getuigen van de blijdschap van het Evangelie en gelovend in de groei-kracht van een werkzame gemeente.

Het kerkje te *Oosterbeek* ligt even terzijde van de grote verkeersweg, tussen hoge bruine beuken. De zeer hoge muren van kleine bakstenen rijzen statig en rustig op, zodat men voelt: daarbinnen moet een stille en gewijde plek zijn om tot inkeer te komen.

Naast de ingang staat een prachtige afbeelding van de goede herder, welke ook spreekt van het geborgen leven in de gemeenschap met Christus en wij worden als het ware gedreven vanaf de drukke en roezige weg de omheining van het verstillde leven binnen om weer contact te vinden met de eeuwige bron. Maar wanneer wij dan binnengaan worden wij verrast door de heldere en krachtige toon van deze ruimte. Wij betreden een hoog vertrek. (Noemen de Psalmen niet vaak God een hoog vertrek in tijden van benauwdheid?)

In het midden staat de avondmaalstafel en de stoel. Wonderlijk gevoel om binnen te gaan in een vertrek dat bewoond is en waarin toch (wij blijven nu eenmaal protestanten) de gastheer afwezig is.

Deze kerk is vervuld van een voorname, een adellijke geest; alles is gaaf en doortrokken van innerlijke schoonheid. Er is niets uiterlijks aangebracht om indruk te maken. De vorm is zeldzaam eenvoudig: een langwerpige achthoek rondom de avondmaalstafel, welke alleen in een uitspringend gedeelte staat, even hoger, even terugwijkende. Achter de tafel is de muur helder wit, bijna tén wit. De preekstoel staat terzijde en is bewerkt met fraaie letters, welke wel schoon, maar niet zinvol zijn; men moet er omheen lopen om te lezen wat er staat. Achter de preekstoel is een klankbord dat bijna op een aureool gelijk. Maar de preekstoel heeft zijn centrale plaats geheel verloren, ook al maakt men hem nog zo fraai. Misschien heeft men juist behoefte gekregen om de preekstoel zo fraai te maken, toen hij niet meer zulk een centrale plaats had in de eredienst.

Aan de andere zijde van de avondmaalstafel staat de lessenaar en het doopvont. Daardoor is het podium breed geworden en zit de gemeente in een wijde boog er omheen. Men zit duidelijk rondom het centrum, en toch blijft men enigszins in twijfel of men hier rondom de tafel zit als een gemeenschap, als een gezin, of rondom een podium, als een in eerbied toeschouwende gemeenschap.

genodigd om mee te maken en te beleven het heilig spel van Gods komen temidden van Zijn kinderen.

Wanneer men zich omkeert schrikt men even van de bonte achterwand. Eerst meende ik, dat deze blokjeswand de onrustige wereld verbeeldde, waarvan wij bevrijd moeten worden tot de klare rust der eredienst. Maar later bleek mij dat deze drukke wand nog niet gereed is gekomen. De witte blokjes zijn de gipsen, geluid-absorberende vakjes, welke, wanneer zij voldoende gedroogd zijn, nog bruin geschilderd moeten worden.

De witte schelpen aan de wand zijn de reflectoren van de wat overbodige zijlampen; de enige versieringen welke mij hinderden in dit zo gave geheel.

De *Paaskerk* ligt op een bijzonder rommelig punt in de nieuwe stadswijk te Loosduinen. Het schijnt wel of dit het verzamelpunt is van de achterzijden van allerlei verschillende woonblokken. En op dit weinig spectaculair terreintje is een grote kerk opgetrokken. In het midden een vrij hoge klokketoren, welke men duidelijk beklimmen kan: de trap is zichtbaar door de opengewerkte zijwanden. Deze kerk wil temidden van deze eindeloos aangroeiende woonwijken duidelijk nog haar macht tonen, wil uitzien over de wereld, en roepen tot allen. Het aanzicht van deze kerk is zeer verschillend al naar men van de ene of van de andere zijde aankomt. Aan de ene zijde ziet men duidelijk te maken te hebben met een verenigingsgebouw, een complex van zalen en ruimten voor jeugd-, catechisatie-, zondagsschoolwerk; zelfs prijkt hier een bordje „vergunning” aan de ingang.*) Aan de andere zijde is de ingang tot de eigenlijke kerk. Door een oude romaanse zuil aan beide hoeken is iets bewaard van het traditionele type van kerkgebouw.

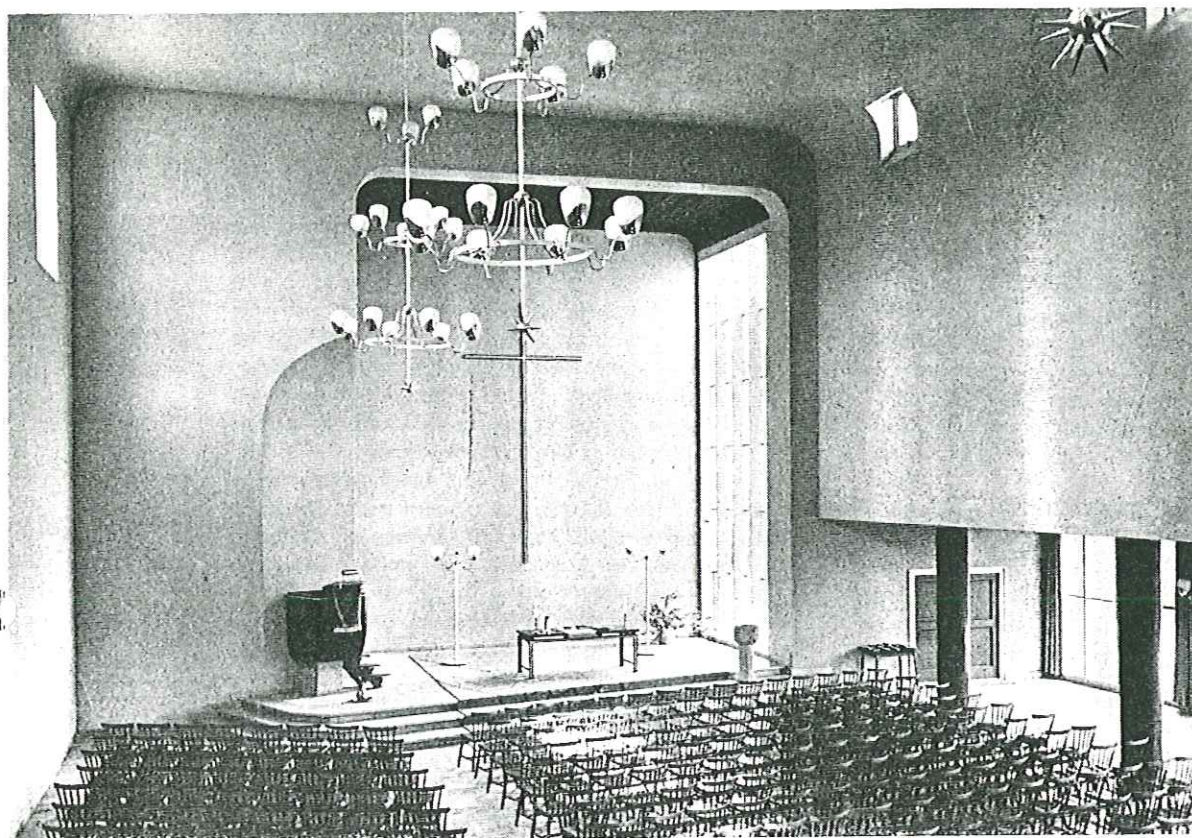
Wanneer men dan de hal binnengaat en de kerk betreedt, staat men in een grote ruimte met zware bakstenen muren en hoge betonnen zuilen. Men denkt hier het eerst aan een tempel-ruimte, welke een monumentale en statige indruk maakt. In de oude tempels of kathedralen was echter altijd én een beeld aanwezig van de godheid welke aanbeden werd, én een zekere vrijheid voor de menigte om zich te verzamelen en zich te bewegen. In deze grote ruimte vraagt men zich echter wat onzeker af wat men hier moet doen; moet men hier gaan luisteren naar de prediking?

Centraal staat hier tegen de hoge, donkere achterwand de preekstoel. Op mij maakte deze kansel de indruk van een bisschopszetel, bijna een plechtige draagstoel welke hier zojuist was neergezet. Aan de voeten onder deze zetel ligt het lam Gods. En naast de kansel staat een groot wit kruis. Voor mijn besef veel te realistisch. Zulk een kruis kan men eigenlijk niet in een kerk verdragen, of men moet ook al het andere wegdoen en als een soldaat van het Leger des Heils gaan staan prediken aan de voet van dit kruis om de wereld tot zondebelijdenis te

*) Bij nader onderzoek blijkt dat hier niet van een „vergunning” in de zin der Drankwet sprake is, doch van een z.g. „verlof B”. Er is een keukentje, van waaruit tegen betaling koffie en thee wordt verstrekt. Gelukkig is er een afzonderlijke ingang, anders ware het bordje aan het kerkportaal bevestigd.

Inmiddels hebben de predikant en zijn vrouw, om deze vergunning voor „verlof B” te bemachtigen, een „colloquium doctum” moeten afleggen voor een kleine commissie te Amersfoort.

(Red)

Interieur van de N.H. Bergkerk te Amersfoort. Architecten Ir G. Pothoven en D. Zuiderhoek.

brenge. Maar nu weet men geen raad met dit geweldige kruis temidden van doopvont en kansel en avondmaals-tafel. Want deze zijn daar alle aanwezig omdat de predikant hen nodig heeft om de sacramenten te bedienen en te prediken. Maar dit kruis is geen liturgische plaats. Het kan eigenlijk alleen op de markt staan: nu staat het er vreemd.

Maar het wonderlijke is ook weer dat wanneer men dit kruis in gedachten wegneemt, men als het ware tegen de muur oploopt welke zo hoog en gesloten de achterwand vormt. Want zodra men een tempelruimte schept, waarin men toch eigenlijk wil opgaan om te aanbidden, dan heeft men een aanbiddings-centrum nodig en kan men de preekstoel daar niet zo in het middelpunt plaatsen. Wanneer men het kruis in de wand had geplaatst en de wand had doorbroken en tot een koor had uitgebreid dan was er wellicht meer gerichtheid gekomen in deze ruimte. Bovendien is in de Paaskerk de liturgische wand nogal donker gehouden tegenover het nogal hel en nuchter verlichte voorgedeelte van de kerk. Het roosvenster dat hier het licht moet brengen is klein en hoog. Men vraagt zich af of in deze tempelruimte een mysterie-dienst moet vervuld worden.

Deze kerk heeft bij mij een innerlijke onzekerheid achtergelaten. Ik wist niet goed wat deze gewijde, grote, plechtige ruimte mij wilde zeggen. Maar hier is wellicht het bezwaar overwegend geworden, dat ik deze kerk ben gaan bezichtigen en niet in de eredienst met de gemeente

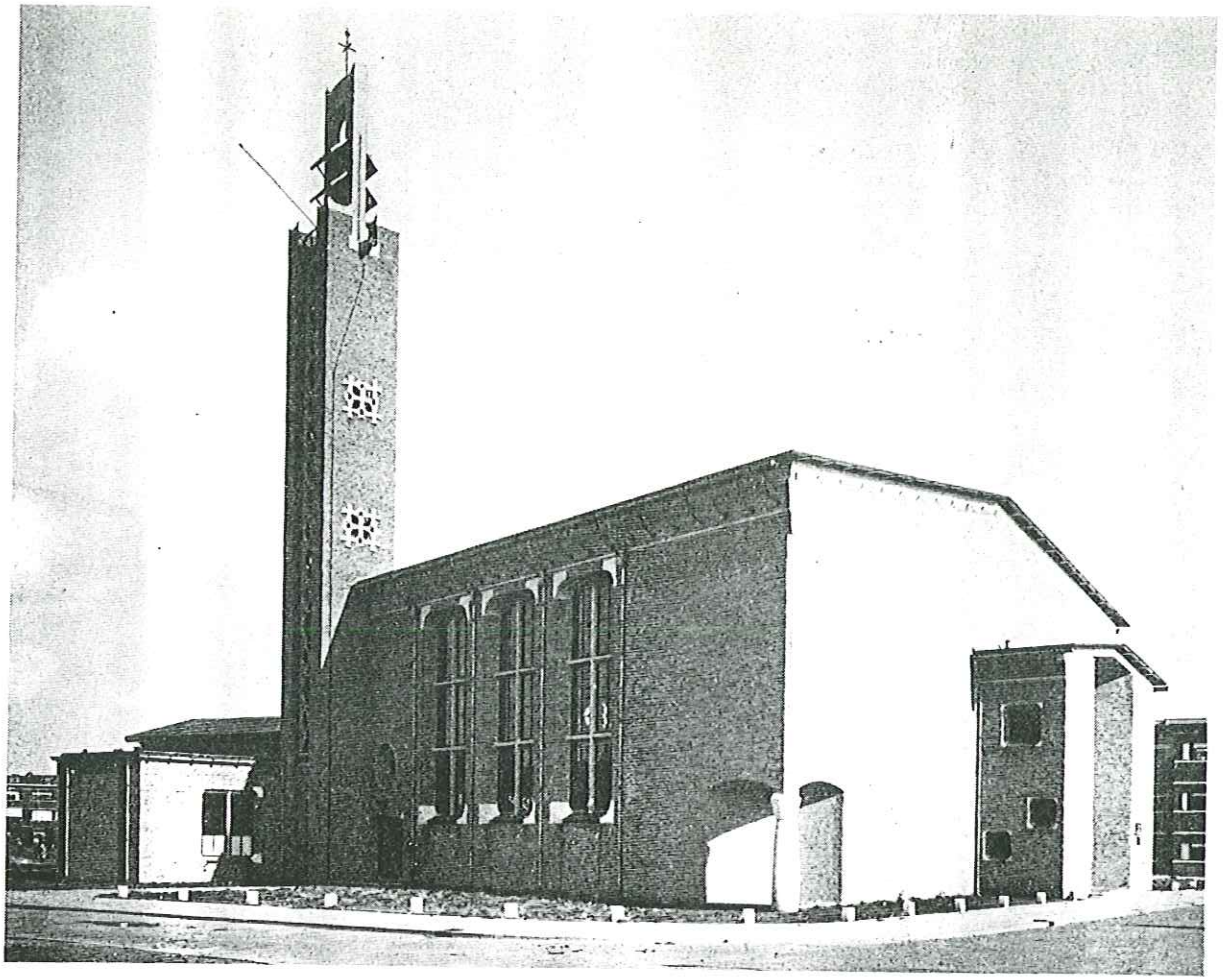
deel heb genomen aan het werkelijke leven in deze tempelzaal.

Wanneer ik mij nu zet om de opgedane indrukken te ordenen en te overdenken, dan overheerst een gevoel van diepe vreugde over al wat er weer aan bezieling en leven gekomen is in de protestantse kerkbouw. Het was oorspronkelijk de bedoeling dat ook de Bergkerk te Amersfoort hier besproken zou worden, en zodoende heb ik ook daaraan een kort bezoek gebracht. In alle kerken overviel mij als een verrassing de levendige en bezielende werking welke uitging van deze ruimten. Het kerkgebouw is weer van integrerende betekenis geworden voor de eredienst.

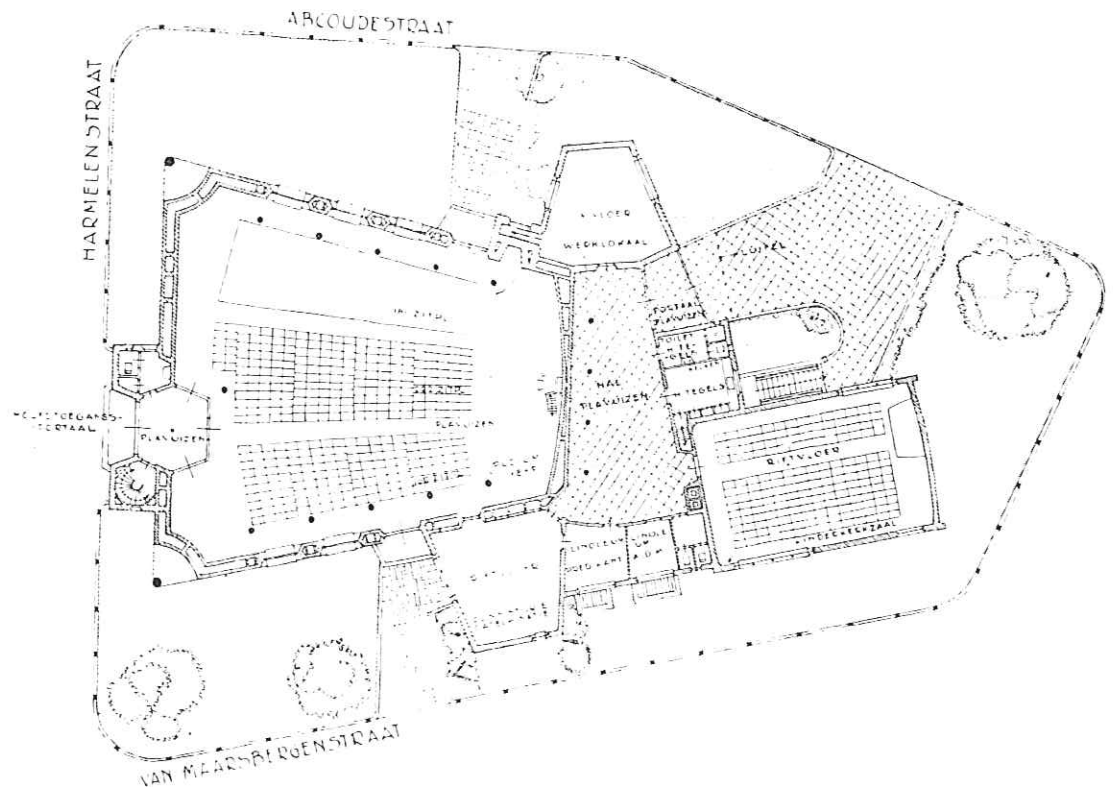
Maar daartegenover staat dan ook dat men zich nog meer rekenschap moet geven van de geest welke van de architectuur uitgaat. En dan valt het mij op dat iedere kerk zulk een persoonlijk karakter heeft gekregen. De geest van de bouwmeester heeft overal een zéér persoonlijk stempel gezet op de gehele sfeer. En daarin ligt een urgent probleem. Mogen wij doorgaan met zoveel verschillende, vaak uiteenlopende, ja, tegenstrijdige opvattingen over kerkbouw aan het werk te laten?

Kerken worden gebouwd voor vele geslachten en moeten toch ruimten zijn waarin de bovenpersoonlijke en boventijdelijke vererings-gemeenschappen zich verzamelen.

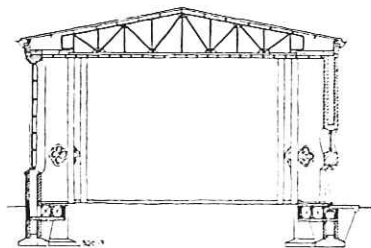
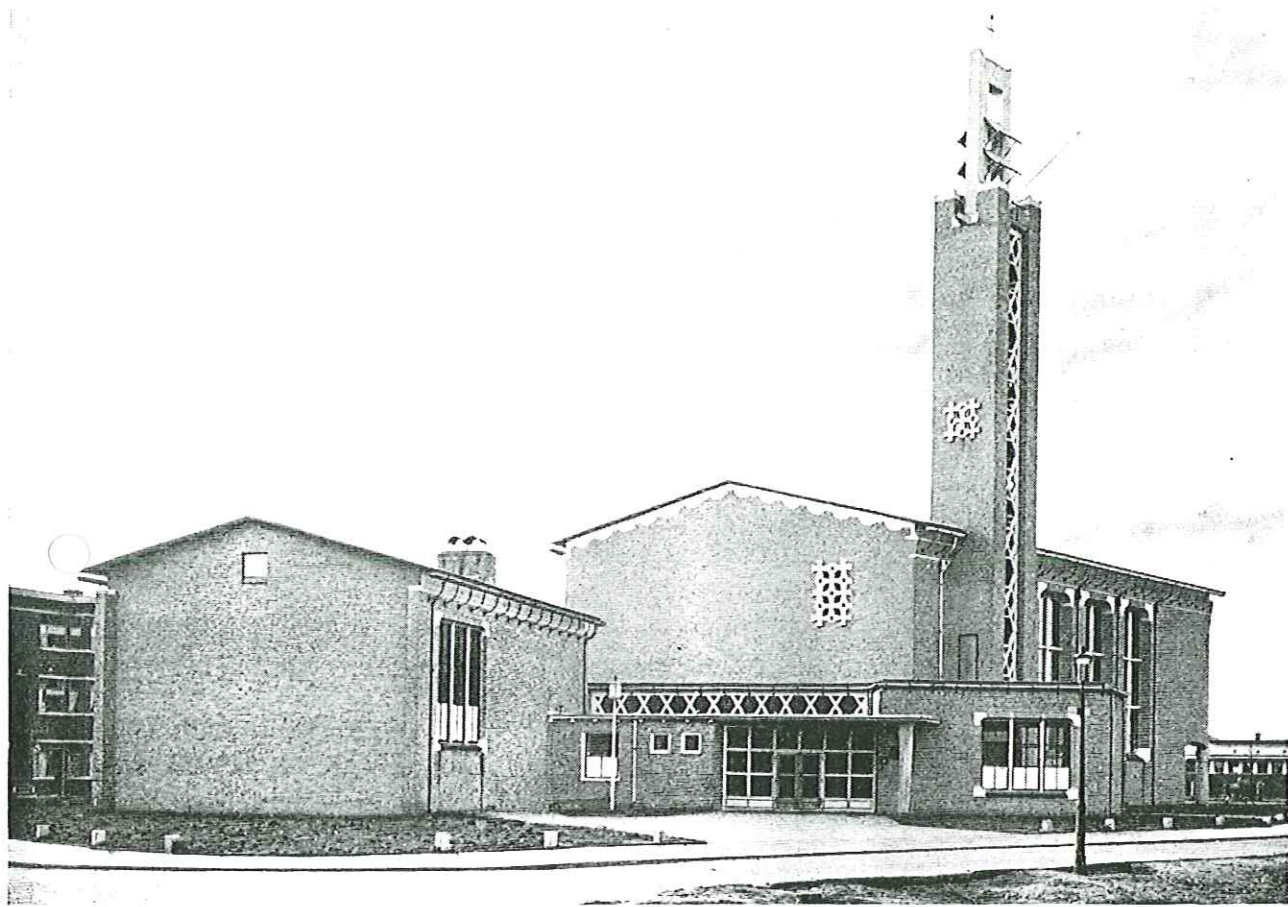
Het eerste gevaar, dat ik in het bijzonder in de Bergkerk bespeurde, is, dat men de kerk te mooi gaat maken in

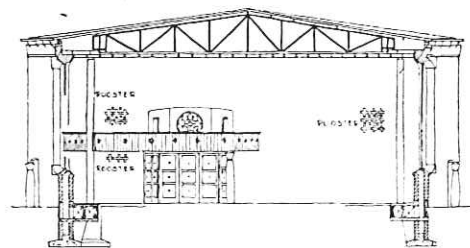
N.H. Kerk te Den Haag (Loosduinen)
Arch. G. Westerhout

Situatie en
plattegrond
1 : 500

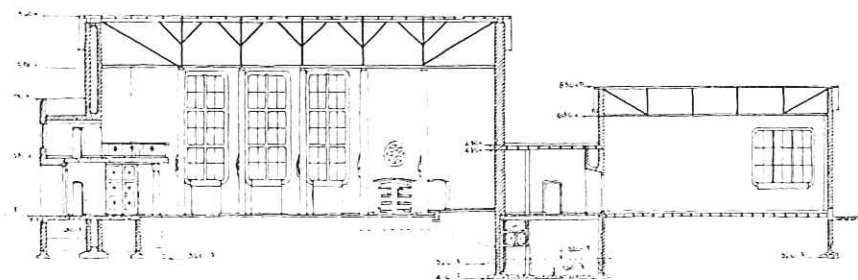

Doorsnede kerk

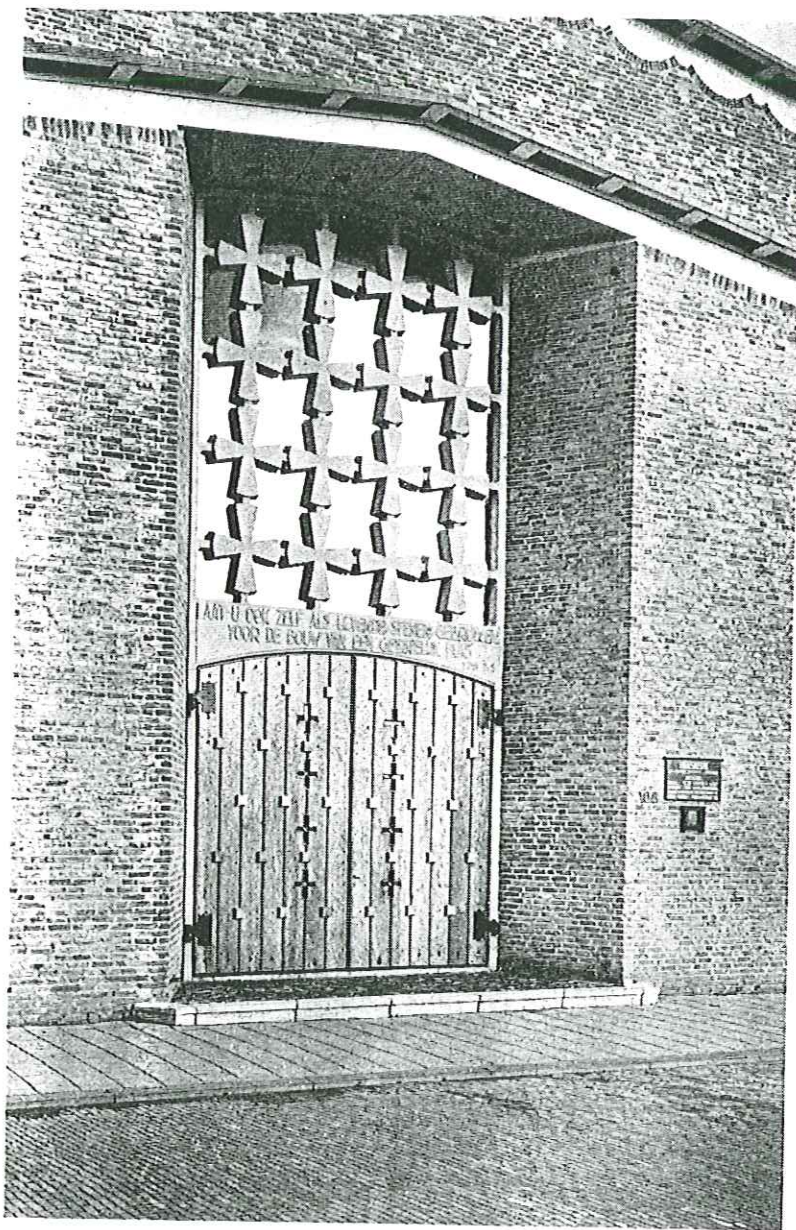
Doorsnede met aanzicht balkon

Langsdoorsnede

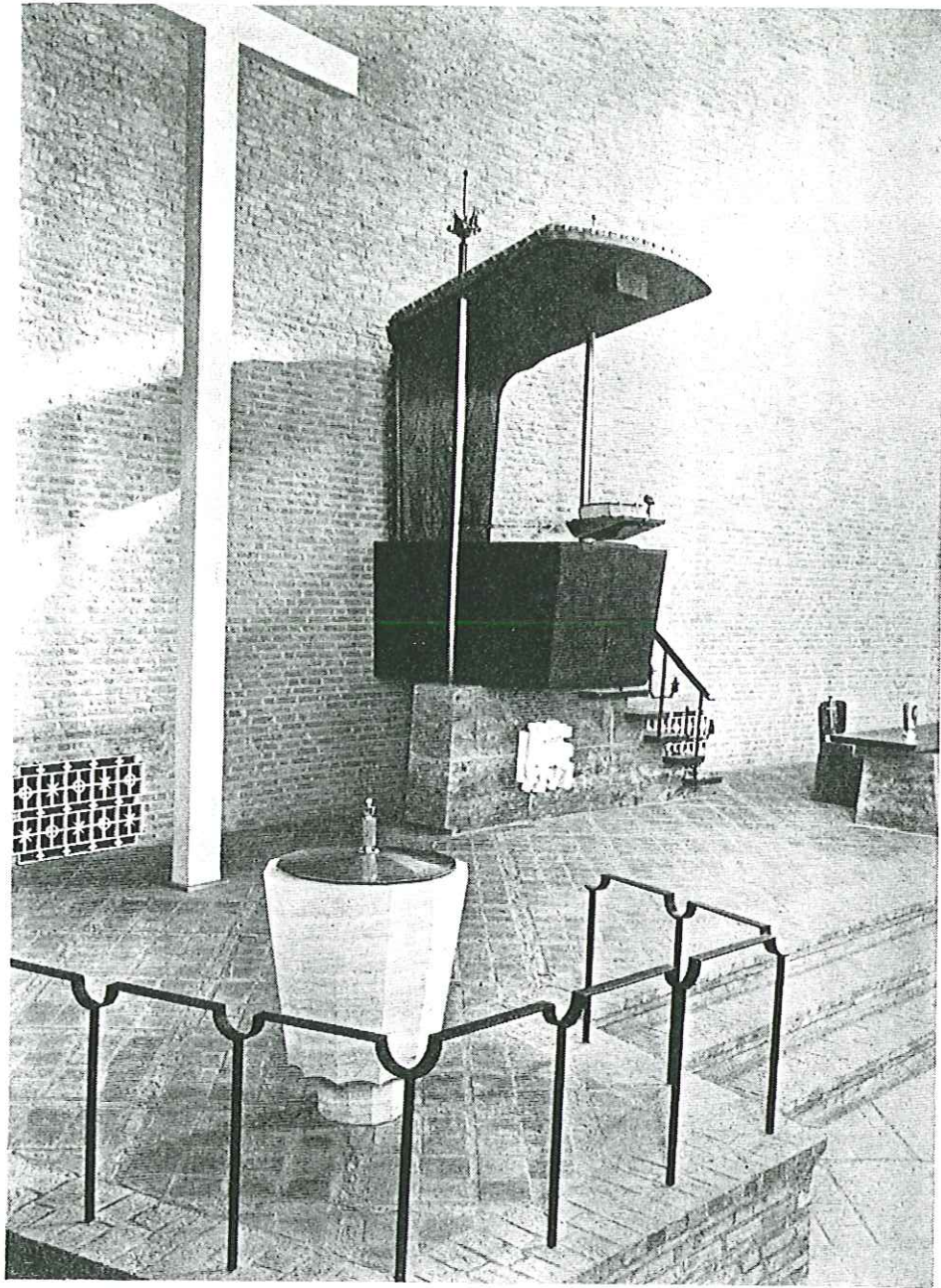

Schaal 1 : 500

N.H. kerk te Den Haag (Loosduinen)
Arch. G. Westershout

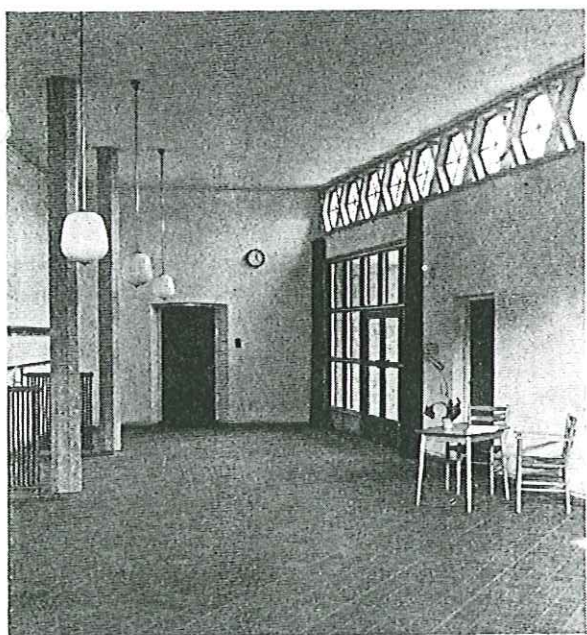
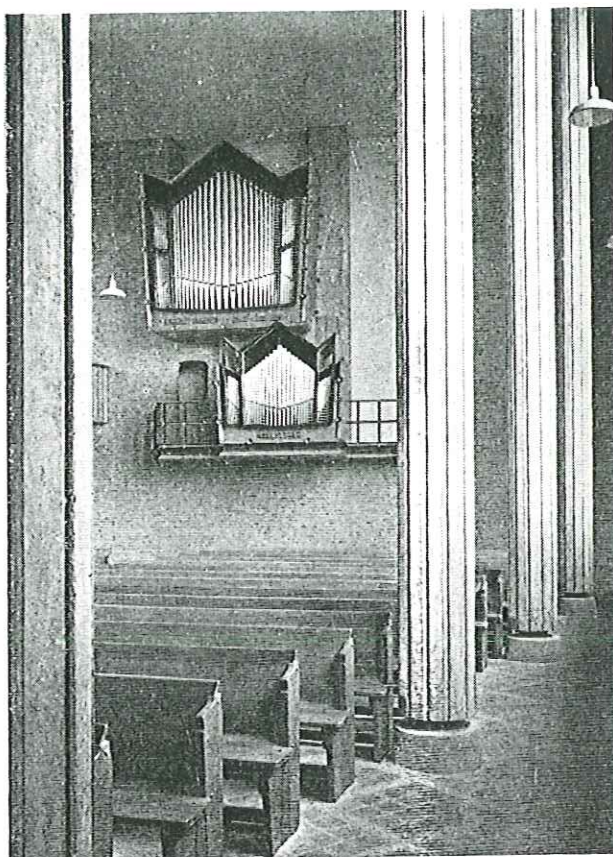

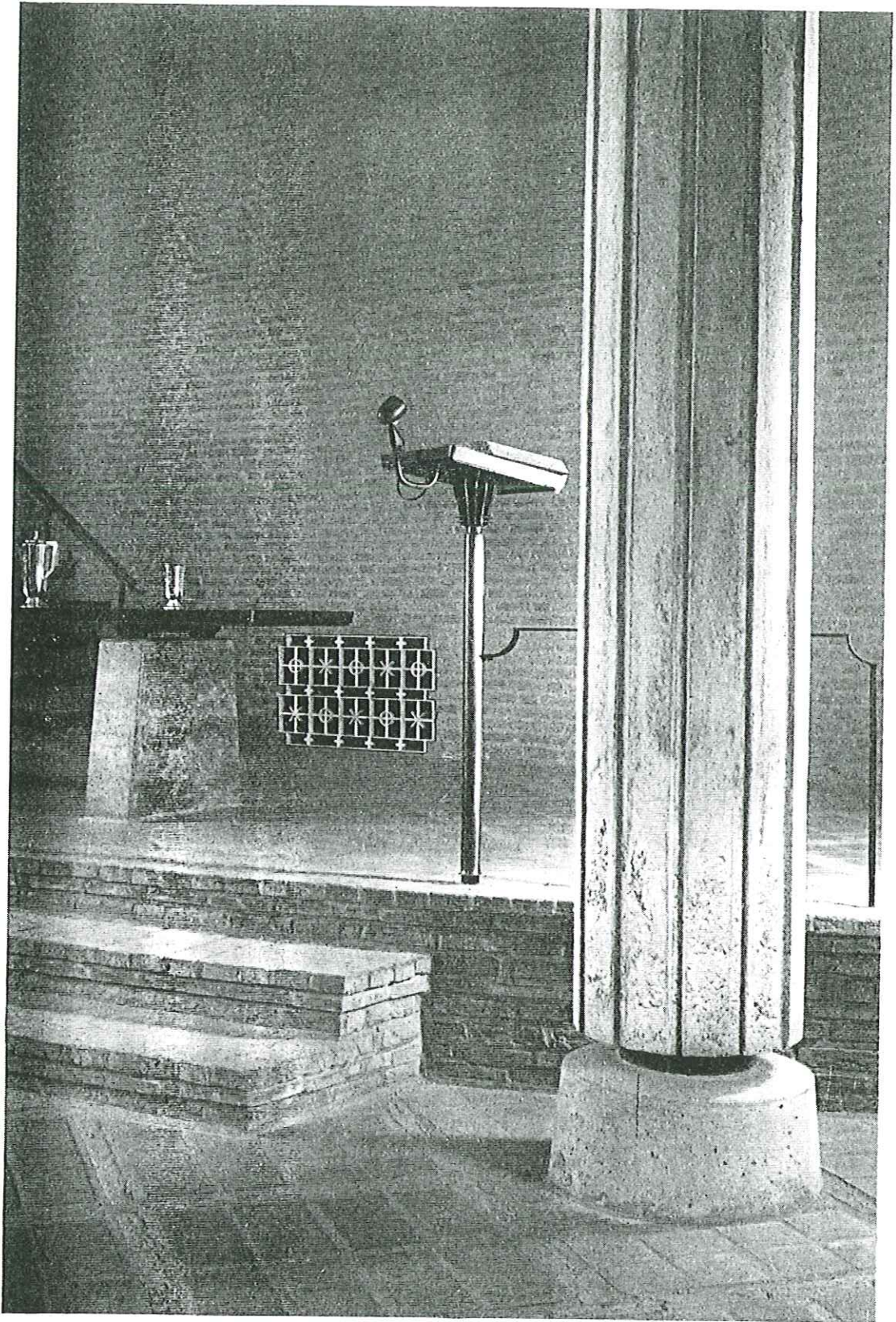

N.H. kerk te Den Haag (Loosduinen)
Arch. G. Westerhout

ing a proc
mmed up L
hat in the f
igs with re
side at the
ion. A fluk
emain, a s

N.H. kerk te Den Haag (Loosduinen) Arch. G. Westershout